

Abuzər XƏLƏFOV
Əməkdar elm xadimi,
tarix elmləri doktoru,
professor

Nərminə MEHDİYEVA
BDU-nun Kitabxana işinin
kompüterləşdirilməsi ETL-nin elmi işçisi

MÜASİR DÖVRDƏ KİTABXANA FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Kitabxanalar yarandığı gündən bu günə kimi insanların informasiya tələbatını ödəmək və informasiyanı gələcək nəsillərə ötürmək funksiyasını yerinə yetirirlər. Bununla da onlar cəmiyyətin bütün inkişaf mərhələlərində elmi-texniki tərəqqiyə xidmət etmiş və etməkdədirlər. Kitabxanalar informasiya mədəniyyətinin formalaşmasında və ümumilikdə cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasında, informasiyadan inkişaf resursu kimi istifadə edilməsində xüsusi, unikal rol oynayırlar. «İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətin yaradılması və daha da təkmilləşdirilməsi bilavasitə kommunikasiya sistemləri, informasiyanın alınması, işlənməsi və verilməsi (ötürülməsi) prosesi ilə əlaqədar olduğundan müasir cəmiyyətdə hər cür informasiyanı cəmiyyət üzvləri arasında yaymağı qarşısına məqsəd qoyan, informasiya resurslarını toplayıb saxlayan, onu əsrdən-əsrə, nəsildən-nəslə ötürən informasiya daşıyıcısı kimi fəaliyyət göstərən müəssisələrin ən mühüm vəsiləsi kitabxana sistemləridir».

Bu gün kitabxanalar informasiyalaşdırılmış vətəndaş cəmiyyətinin əsas göstəricisi olan qlobal informasiya mühitinin, beynəlxalq, milli

və regional səviyyədə informasiya mübadiləsi sistemlərinin yaradılmasında, informasiyanın əmtəyə çevrilməsində, informasiya və bilik bazarının yaradılması və inkişafında, təhsil sisteminin və səviyyəsinin təkmilləşdirilməsində, cəmiyyətin peşə və ümumi mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır.

Müasir dövrdə dünyada baş verən iqtisadi və sosial dəyişikliklər kitabxanaların fəaliyyətinə güclü təsir etməkdədir və onların qarşısına yeni vəzifələr qoymuşdur. Bu vəzifələr isə kitabxanaşünas alimlər və informasiya texnologiyaları üzrə mütəxəssislər qarşısında müasir kitabxananın yeni fəaliyyət modelinin hazırlanması problemini aktual edir. Kitabxanaların yeni fəaliyyət modeli müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə yeni xidmət formalarının yaradılmasına əsaslanmalıdır. Qeyd olunan problemin tədqiqi Azərbaycan kitabxanaşünaslıq elmi məktəbinin də əsas prioritet istiqamətlərindən biridir.

Informasiyalaşdırma oxucuların informasiya tələbatlarının operativ və dolğun ödənilməsi üçün, kitabxanacıların qarşısına qoyulan peşəkar tələblərə, fondun növ və məzmun tərkibinə, bütün kitabxana proseslərinə, o cümlədən də oxuculara xidmət işininin təşkili və texnologiyasına mühüm dəyişikliklər edilməsini diqtə edir. Müasir dövrdə informasiyanın cəmiyyətin əsas, aparıcı qüvvələrindən birinə çevrilməsi və sənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə sürətlə keçidlə əlaqədar olaraq informasiya sahəsində baş verən texnoloji inqilab bəşər sivilizasiyasının bütün inkişafının gedişinə çox güclü təsir göstərir. Bu gün artıq heç kəs şübhə etmir ki, həyatın keyfiyyəti get-gedə daha artıq dərəcədə informasiyadan, onun operativ tapılmasından və istifadə edilməsindən asılıdır. Müasir kitabxanalarda informasiyanın toplanması, saxlanması və yayılması vasitələrinin və metodlarının təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı informasiya axtarışı və informasiyanın işlənməsi vasitələri də modernləşdirilməlidir. Zamanın tələbi belədir ki, kitabxanadaxili ənənəvi texnologiyalar və kitabxanaların əhaliyə xidmət formaları dəyişməlidir. Belə bir fakta nəzər yetirmək lazımdır ki, ənənəvi iş üsulu ilə fəaliyyət göstərən kitabxanalarda sənədlərin, informasiya ehtiyatlarının mühafizəsində böyük problemlər yaranır. Bunun nəticəsində isə bəşəriyyət qiymətli yazılı abidələrdən məhrum olmaq təhlükəsi qarşısında qalır (oğurluq, yanğın, materialın xarab olması və s.) Digər önəmli problem isə istifadəçiyə lazım olan sənədin, informasiyanın axtarışı, tapılıb əldə edilməsi zamanı meydana çıxır. Bütün bu problemlərin həll edilməsi kitabxanalara yeni informasiya texnologiyalarını tətbiq etmədən qeyri-mümkündür.

Kitabxana işinə yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi onların qarşısında çox geniş imkanlar açır, fondun, informasiya ehtiyatlarının mühafizə edilməsi və xidmət işində, oxucuların tələbatının ödənilməsində yaranan problemləri asanlaşdırmağa, həll etməyə imkan verir. Onlar toplanan və mühafizə olunan informasiyanın həcminin genişləndirilməsinə, axtarış sürətinin artırılmasına və bununla əlaqədar olaraq istifadəçinin vaxt itkisinin minimuma endirilməsinə, kitabxananın fəaliyyət diapozonunun genişləndirilməsinə, zaman və məkan bərabərliyi təmin etməyə (aradan qaldırılmasına) və eyni zamanda kitabxananın fəaliyyətində olan sənədi, informasiyanı yer kürəsinin istənilən nöqtəsində olan istifadəçiyə ötürülməsinə şərait yaradır. Bütün bunlar həyata keçirildikdən sonra vahid informasiya məkanından, vahid dünya kitabxanasından, sərhədsiz kitabxanadan danışmaq olar.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasının inkişafı prosesləri sosial institutların (məktəb, ali təhsil müəssisəsi, sağlamlıq mərkəzləri, kitabxanalar və insanların real həyatda qarşılaşdığı digər müəssisələr) fəaliyyətinin kompüterləşdirilməsi, evlərdə kompüterlərin olması insanların kitabxana xidməti sahəsinə tələbləri dəyişmişdir. Bunun nəticəsində oxuculara yeni xidmət növü – *on-line* xidmət növü təklif edilməlidir. Bu xidmət növü sayəsində fiziki cəhətdən kitabxananın xidmət sferasında olan istifadəçidən başqa, kitabxanaya lokal şəbəkədən və ya Internet vasitəsilə kitabxanaçının şəxsən tanımadığı, yalnız serverdə ünvanları qeyd olunmuş oxucular da daxil olmaqla xidmət almaq imkanı əldə edirlər. Belə virtual istifadəçi kitabxana üçün yeniüçündür. Virtual istifadəçinin yeganə identifikatoru onun kitabxananın serverində fiksirə olunmuş (qeydə alınmış) kodudur. *Internet* bu xidmət növünün reallaşması üçün əvəzsiz vasitədir. Nəzərə alsaq ki, Internet hər də böyük informasiya mənbəyidir o, oxucuların informasiya tələbatını ödənilməsində və kitabxananın informasiya resursları ilə zənginləşməsində mühüm rol oynayıb.

On-line xidməti informasiya pərakəndəliyinə son qoyur, hər bir istifadəçinin onu maraqlandıran informasiyanı tapmasına və öz informasiya siyasını planetin istənilən güşəsində olan başqa istifadəçiyə ötürməyə və onunla dialoqa girməyə imkan verir, ümumdünya informasiya mərkəzini yaradır. Onun əsas xarakterik xüsusiyyəti informasiyanın operativliyi və vaxt qısa müddətli olmasıdır. Bundan başqa, *Internet*, *On-line* xidməti kitabxanalara imkan verir ki, onların informasiya resurslarından və məlumat bazalarından ölkədən kənar da istifadə olunsun. Xarici məlumat bazalarında *on-line* axtarışı çox bahadır və yaxşı təchiz olunmuş telekommunikasiya infrastrukturuna ehtiyacı vardır. Bu problemin həlli

imi, kitabxanalar *CD-ROM* məlumat bazalarının tətbiqi və istifadəsinə üstünlük verirlər. Çünki bunların dəyəri nisbətən ucuz və istifadəsi asandır. Bununla yanaşı kitabxanada audiovizual materiallar - kompakt və optik disklər, videodisklər, audio və videokasetlər, qrammfon val-ları, mikroformalar, diapozitivlər, filmlər və s. forundun formalaşdırıl-ması əsasında bir sıra yeni xidmət növlərinin yaradılması və oxucuların istifadəsinə verilməsi də kitabxanaların fəaliyyətində olan müsbət dəyişikliklərdən biridir. Bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə, o cümlədən ABŞ və Fransa kitabxanalarında video və audio fondlar yaradılmış və oxucu-ların istifadəsinə verilmişdir. Bu fondda əsasən uşaqlar üçün filmlər, klassik və bədii filmlər, sənədli filmlər, dərslik, təhsil yönümlü və elni-kültüvi filmlər, səyahət haqqında filmlər və s. komplektləşdirilir. Bu filmlər audiokitablər, kompakt disklərdə musiqilər və digər videomaterial-lar istifadəçilərə abonent vasitəsilə müəyyən müddətə verilir.

Müasir dövrdə *On-line* xidmət əsasında aşağıdakı xidmət növləri geniş tətbiq edilir:

- Elektron sənəd göndərişi və faksmlid xidməti
- Rəqəmli elektron audiovizual məlumat bazaları sistemi
- *On-line* məlumat bazası
- Avtomatlaşdırılmış mühasibat işi və idarəetmə sistemi - **Menecment**

- Elektron sərəgilər
- Elektron *web*-konferensiyalar

Qeyd edək ki, inkişaf etmiş ölkələrdə kompüterlər kitabxana fəaliyyətinin bütün sahələrinə, o cümlədən ilk olaraq xidmətin operativliyinə ən çox ehtiyac duyulan sahələrə tətbiq olunur. Bu ölkələrin kitabxanalarının qabaqcıl iş təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, *on-line* xidmət elektron kataloq əsasında həyata keçirilir. Buna görə də mütəxəssislərin fikrincə, kitabxanalarda informasiya texnologiyalarının tətbiqi və kompüterləşmə ilk olaraq kataloqlaşdırmadan-elektron kataloqun yaradılmasından başlamalıdır. Çünki kataloq kitabxana mühitində informasiyanın axtarışı üçün başlıca və əvəzedilməz vasitədir.

Global informasiya infrastrukturuna malik olan XXI əsrdə cəmiyyətdə baş verən əsaslı dəyişikliklər kitabxana işində də özünü əks etdirir. Kitabxana işi sahəsində baş verən dəyişiklikləri dərin izləmək və planlaşdırmaq lazımdır ki, bu işdə də başlıca rol marketing fəaliyyəti oynayır. Bunun vasitəsilə kitabxanalar qeydiyyatdan keçən oxucuların sayı, kitab verilişinin miqdarı və s. digər keyfiyyət göstəriciləri ilə öz işlərinin səmərəliliyini müəyyən edirlər. Marketing yanaşması kitabxa-

nanı əhatə edən mühitdə baş verən dəyişikliklərə reaksiya verməyə kömək edir.

Bundan başqa qeyd olunan xidmət növlərinin həyata keçirilməsi kitabxanaların müsbət imicinin və yüksək nüfuzunun formalaşdırılması və qorunub saxlanması üçün kitabxanaların işini düzgün təşkil etmə lazımdır. Bunun üçün isə marketingin əsaslarının öyrənilməsi və kitabxana işinə tətbiq edilməsi zəruridir. Kitabxana marketingi - kitabxana xidmətlərinə və məhsullarına sorğunun (tələbin) maksimum şəkildə öyrənilməsi, real və potensial istifadəçilərin tələbatlarının ödənilməsinə yönəlmiş fəaliyyət sahəsidir. Müasir dövrün tələblərinə görə kitabxanalarda marketing tədqiqatlarının aparılması və bunun da ticarət oxucu auditoriyasının tərkibi, onun maraqları və tələblərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi və təhlili vacib məsələlərdən biridir. Kitabxana marketingi əsasən oxucu sorğularının maksimum ödənilməsi, pullu və pulsuz olmaqla yeni xidmət növlərinin təklif olunması, kitabxanaya yeni oxucu kateqoriyalarının (fərdi və ya kollektiv) cəlb olunması və cəmiyyətin bütün təbəqələrində kitabxananın müsbət imicinin formalaşdırılması və qorunub saxlanması və s. kimi məsələlərin həll olunması qarşısına məqsəd qoyur. Bu zaman əsasən aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- Kitabxana xidmətlərinin istiqamətləndiyi potensial istifadəçilərin qruplarının müəyyənləşdirilməsi;
- İstifadəçilərin sorğusuna uyğun xidmətlərin təşkil olunması;
- Xidmət növlərinin təbliği;
- Yeni xidmətlərin effektivliyinin (səmərəliliyinin) qiymətləndirilməsi və s.

Kitabxanalarda marketing fəaliyyəti 2 istiqamətdə həyata keçirilir: pullu və pulsuz. Pullu marketing fəaliyyəti ödənişli xidmətlərin və büdcədən-kənar vasitələrin cəlb olunması hesabına maliyyə vəsaitini əldə olunmasına imkan verir.

Qeyd olunduğu kimi, müasir dövrdə oxucuların dəqiq, dolğun və operativ informasiyaya tələbatının artması kitabxana işinin günün tələbləri səviyyəsində qurulmasını, kompüterləşdirilməsini zəruri etmişdir. Dövlət tərəfindən ayrılan maliyyə vəsaitinin kifayət etmədiyi bir şəraitdə bu problemləri həll etmək və kitabxanaların normal fəaliyyət göstərməsini təmin etmək üçün alternativ maliyyə mənbələri axtarmaq lazımdır ki, bu da *fandreyzing* (*tərcümesi - vəsait axtarışı*) adlanır. *Fandreyzing* uğurla həyata keçirmək üçün onun strategiyasını bilmək, insaal-

ın pulu kimə və nə üçün verdiklərini öyrənmək lazımdır. Kitabxananın fəndreyzinq fəaliyyəti aşağıdakı mərhələlərdə aparılır.

- İdentifikasiya
- Strategiya
- Hazırlıq (İnkişaf)
- Xodataylıq
- Minnətdarlıq bildirmə

İdentifikasiya - potensial maliyyə mənbələrinin araşdırılıb müəyyənləşdirilməsi prosesidir. Fəndreyzinqin bu mərhələsində dərin tədqiqatlar və analizlər aparılır, nəticədə kitabxanaya kömək etmək istəyən konkret şəxslər və ya təşkilatlar müəyyən edilir. Bunun əsasında potensial donörların kartotekasını yaratmaq məqsəduvğundur. Bunlar həm verti, həm də beynəlxalq təşkilatlar, fondlar və fiziki şəxslər ola bilərlər.

İkinci mərhələ – **strategiya** – kitabxananın müsbət imicinin yaradılması və formalaşdırılması prosesidir. Öz fəaliyyəti ilə məşhur olan, geniş oxucu kütləsinə kompleks xidmətlər göstərən, özünə inam hissi yaradan kitabxanaların donörlərdən yardım (kömək) əldə etmək üçün daha çox şansları olur. Müsbət imicin formalaşdırılması zamanı aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmalıdır.

- Kitabxananın fəaliyyətinin demokratik vətəndaş cəmiyyətinin dəyərləri ilə uyğun gəlməsi; İlk növbədə şəxsiyyətin informasiyanı azad əldə etmə hüququnun qorunması;

- Oxuculara xidmətin səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi;

- Kitabxana xidmətinin və oxucu (tələbatlarının) sorğularının ödənilməsinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş bütün müsbət dəyişikliklər barədə ictimaiyyətin vaxtli-vaxtında məlumatlandırılması;

- Kitabxanaçı əməyinin mürəkkəbliyinin səbəbləri barədə, yaranmış böhran vəziyyəti və onların aradan qaldırılmasına yönəlmiş tədbirlər cərədə informasiya verilməsi;

- Cəmiyyətin geniş dairələrinin kitabxanaların qorunmasına və onlara kömək edilməsinə cəlb edilməsi;

Hazırlıq mərhələsində donörlərlə iş apararaq onları yardım etməyə hazırlamaq və inandırmaq lazımdır. Bu işlə xüsusi hazırlığı olan, treyning və seminarlarda xüsusi kurs keçmiş şəxslər məşğul olmalıdırlar.

Hazırlıq işləri bitdikdən sonra ən əsas və məsuliyyətli mərhələ – **xodataylıq** - kömək üçün xahiş etmə mərhələsi başlayır. Bu işin uğurlu alınması kömək edən şəxsi inandırmaq bacarığından asılıdır. Yardımın vacibliyini əsaslandırmaq üçün ciddi dəlillər gətirmək lazımdır.

Yardım əldə olunduqdan sonra təbii ki, donora minnətdarlıq etmək lazımdır. Bu gələcək əlaqələrin genişlənməsinə və kitabxananın nüfuzunun artmasına səbəb olar.

Yardım əsasən aşağıdakı formalarda həyata keçirilir:

- Xeyriyyəçilik
- Mesenatlıq
- Sponsorluq
- Patronaj
- Qrantlar

Qeyd olunduğu kimi, kitabxanaların inkişafına yardım edən maliyyə mənbələrinin axtarışında və əldə edilməsində imic böyük rol oynayır. Kitabxananın müsbət imicinin yaradılmasında düzgün təşkil olunmuş reklam mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ən optimal kompleks kitabxana xidmətləri (ödənişli, ödənişsiz) həyata keçirə bilmək, onları inkişaf etdirməyi, bu xidmətlərə tələbat yaratmağı, istifadəçi, oxucu tapmağı bacarmaq hər bir kitabxananın qarşısında duran vəzifələrdir. Kitabxana reklamı məhz bunu təmin etmək üçündür. Onun məqsədi kitabxana, onun fondu, oxu zalları, təklif etdiyi xidmətlər, keçirdiyi tədbirlər, KAA imkanları və s. haqqında məlumat yaymaqdır. Reklam zamanı mənəvi aspektləri nəzərə almaq, onun doğru və həqiqətə uyğun olmasını təmin etmək lazımdır.

Kitabxana reklamı -

- İntensiv və nandırıcı
- Qısa (lakonik) və eyni zamanda kifayət qədər
- Asan yadda qalan və başa düşülən
- Daim yeniləşən olmalıdır.

Reklam məlumatları müxtəlif reklam bukletlərində, broşuralarda, bələdçilərdə, televiziya kanallarında, ayrı-ayrı *Web*-səhifələrdə, axtarış sistemlərində yerləşdirilə bilər. Reklam zamanı kitabxananın adı, yerləşdiyi yer, iş rejimi, əlaqə telefonları, elektron poçt ünvanları, kitabxananın fondu, kitabxananın təklif etdiyi kompleks xidmətlər, onun intellektual məhsulları və s. haqqında məlumat verilir.

Son olaraq qeyd edək ki, kitabxanalarda demokratik vətəndaş cəmiyyətinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi üçün vacib şərt olan intellektual azadlıq hüququ prinsiplərinə əməl olunması ölkədə demokratik yanın inkişafının mühüm göstəricilərindən biridir. Yüksək səviyyədə təşkil olunmuş kitabxana işi universal informasiya axtarışında vacib komponentdir. İntellektual azadlığın təmin olunmasında düzgünlük kitabxanaçılıq və informasiya peşələrinin başlıca vəzifələrindən biridir.

Kitabxanalar və kitabxana işçiləri intellektual azadlığın təmin olunmasında aşağıdakı prinsiplərə ciddi əməl etməlidirlər:

- Kitabxanalar informasiya, ideya və yaradıcı təxəyyülün, elmi araşdırmaların nəticələrinin əldə olunmasını təmin edir. Onlar biliklərə, ideya və mədəniyyətə yol açır.
- Kitabxanalar fərdi şəxslərin və qrupların fasiləsiz təhsil prosesində, müstəqil qərar qəbul etməsində və mədəni inkişafında başlıca dayaq rolunu oynayır.
- Kitabxanalar intellektual azadlığın təmin reallaşdırılması üçün vacib şəraitin yaradılmasında mühüm rol oynayır, əsas demokratik dəyərlərin və ümumilikdə vətəndaş hüququnun qorunmasına kömək edir.
- Kitabxanalar informasiyanın toplanmasında, təşkilində, yayılmasında müstəqil olmalı və istənilən formada senzuraya qarşı olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev İ. *Azərbaycan informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafına xüsusi əhəmiyyət verir: Cenevrədə İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Dünya Sammitinin açılışında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin nitqi // Azərbaycan.-2003.-11 dekabr.*

2. *İnformasiya cəmiyyətinin qurulmasında elektron nəşr texnologiyasının rolu // Azərbaycan.- 2004.-23 aprel.*

3. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik. III hissə: Kitabxana işi haqqında təlim.-B., 2003.-360 s.*

4. «Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu // *Azərbaycan.-1999.-17 mart.*

5. Xələfov A. *İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətin xüsusiyyətləri və problemləri // Respublika.-2002.-17 aprel.*

Абузар Халафов
Нармина Мехтиева

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ БИБЛИОТЕЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ПЕРИОДЕ

РЕЗЮМЕ

В статье важнейшие направления обновления деятельности библиотеки в период качественных социально-экономических изменений в обществе. Особое внимание в статье уделено проблемам информатизации библиотечной деятельности.